

Anna Gajdzica: *Portret zbiorowy nauczycieli aktywnych. Między zaangażowaniem a oporem wobec zmian*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013, 382 s. (23 schematy, 34 tabele, 69 wykresów), ISBN 978-83-7780-690-6

Przemiany zachodzące w środowisku edukacyjnym mają swoje odzwierciedlenie w funkcjonowaniu współczesnego pedagoga na niwie codziennej egzystencji, warunkują jego aktywność zawodową. Zawód nauczyciela pozostaje pod permanentną presją władz oświatowych i, w dość szerokim zakresie, kontrolą publiczną.

Funkcjonowanie kreatywnych nauczycieli aktywnych jest ważnym aspektem pracy Anny Gajdzicy *Portret zbiorowy nauczycieli aktywnych*. Autorka monografii konsekwentnie podkreśla znaczącą rolę nauczycieli w zachodzących zmianach społecznych. Na wstępie wyjaśnia, iż zamysłem jej publikacji było „pokazanie zbiorowego portretu tych, którzy swoimi działaniami łamią stereotypy, lansują wzorce bazujące na podejmowaniu działań, zaangażowaniu indywidualnym, stają się osobami rozpoznawalnymi w swoim środowisku, jako ci szczególnie, ale w pozytywnym znaczeniu” (s. 15). Zatem celem książki jest ukazanie wybranego zespołu nauczycieli, których można by uznać za liderów edukacji. Monografia jest pierwszą udaną próbą złożonego opisu portretu zbiorowego nauczycieli aktywnych, wyróżniających się swoją aktywnością zawodową i społeczną. W podjętych badaniach Anna Gajdzica uwzględniła grupę nauczycieli wybranych instytucjonalnie i wskazanych przez dyrektorów szkół jako nauczycieli aktywnych oraz grupę celowo dobraną (z założenia na znak

niezgody na wprowadzenie uogólnień i wskazywanie nauczycieli jako osób, które w niewielkim stopniu angażują się w działania pozazawodowe) – grupę liderów pracujących na rzecz szkoły i środowiska. W badaniach ilościowych wzięli udział nauczyciele ze szkół podstawowych, z gimnazjów i liceów z województw łódzkiego, małopolskiego, opolskiego i śląskiego. Recenzowana pozycja jest niewątpliwie publikacją wyjątkową i oryginalną.

Książka Anny Gajdzicy zbudowana jest z sześciu głównych bloków tematycznych uszczegółowionych w podrozdziałach, w których autorka wnikliwie rozpatruje podjętą problematykę badawczą. W przedmowie do tej monografii Tadeusz Lewowicki napisał, iż książka stanowi próbę „bliższego poznania i przedstawienia nauczycieli, którzy pozytywnie wyróżniają się swoją aktywnością zawodową i – szerzej – społeczną” (s. 9). Tacy wyróżniający się pedagodzy nie zawsze mają w swoim otoczeniu przyjazną przestrzeń. Autorka pracy najwięcej uwagi poświęciła „kwestiom sfery zawodowej”, natomiast obszar indywidualny i społeczny uczyniła „kontekstem do prowadzonych analiz”, stanowiącym „ich dopełnienie” (s. 16). Każdy z tych obszarów został szczegółowo opisany i zinterpretowany.

W części początkowej, zatytułowanej *Zintegrowany obraz osoby nauczyciela*, czytelnik zostaje wprowadzony w zagadnienia teoretyczne i metodologiczne. Ukazano tu sfery życia człowieka jako podstawę postrzegania funkcjonowania nauczycieli poprzez obraz nauczyciela w tyglu oddziaływań społecznych, komponenty rozwoju indywidualnego, zawodowego i społecznego.

Anna Gajdzica, w wyniku przeprowadzonych badań, otrzymała odpowiedzi na następujące pytania problemowe:

- Jak badani pedagodzy definiują swoją sytuację indywidualną, zawodową i społeczną?
- Jakie są opinie badanych na temat zmian i innowacji?
- Jakie są pozaszkolne uwarunkowania wprowadzania zmian oraz innowacji?

Poszczególne etapy pracy badawczej zostały interesująco zaprezentowane w kolejnych rozbudowanych częściach monografii.

W drugiej części pracy zarysowana została sytuacja nauczyciela w sferze życia prywatnego. Sytuacja rodzinna i ekonomiczna oraz antynomie życia codziennego są istotnym elementem życia nauczyciela, jednakże, jak wnioskuje na podstawie otrzymanych rezultatów badań Anna Gajdzica, sfera życia prywatnego w największym stopniu warunkuje pozostałe obszary – zarówno zawodowego, jak i społecznego funkcjonowania człowieka, gdyż aktywność zawodowa jest uzależniona od odczuwanej przez respondentów satysfakcji z życia rodzinnego, co z kolei warunkuje podejmowanie działań pozazawodowych oraz akceptację zmian i innowacji.

Podczas analizy obszaru prywatnego funkcjonowania nauczycieli autorka wyłoniła kilka antynomii występujących w życiu codziennym, między innymi nastawienie na wspólnotowość, chęć dzielenia się, chwaleń własnymi sukcesami zawodowymi i pozazawodowymi, zmiana stosunku badanych do wartości użytecznych z podkreśleniem roli czynników ekonomicznych jako decydujących o nastawieniu do zmian i innowacji. Przy uzyskanych, w badaniach bardzo wysokim i wysokim, poziomie akceptacji zmian kwestie ekonomiczne mają jednak znaczący wpływ na zaangażowanie się nauczycieli w działalność szkolną i pozaszkolną.

Trzeci blok tematyczny omawianej książki prezentuje pozycję i rolę nauczyciela w sferze funkcjonowania zawodowego. Anna Gajdzica porusza tu problematykę szkoły jako przestrzeni realizacji zadań zawodowych. Dość przejrzysto przedstawia rolę zawodową nauczyciela i zachodzące relacje w środowisku szkolnym w zależności od pełnionej przez nauczyciela funkcji i jego miejsca w hierarchii społeczności szkolnej. Szkoła jako przestrzeń międzyludzka w opisywanych badaniach rysuje się nie najgorzej, wszak grupę badawczą stanowili nauczyciele deklarujący zaangażowanie i kreatywność zawodową. Relacje między członkami grona pedagogicznego, które są istotnym czynnikiem warunkującym funkcjonowanie nauczyciela w zawodzie, są postrzegane przez zdecydowaną większość badanych jako ważne, podobnie jak kwestia ich samopoczucia w pracy oraz możliwości kreacji w procesie edukacji. Uzyskane przez autorkę w tym zakresie wyniki badań, ich interpretacja oraz analiza zdają się, w niektórych aspektach, relatywnie zbieżne z rezultatami działań badawczych prowadzonych przez innych autorów, zainteresowanych podobnym obszarem badań¹. W relacjach interpersonalnych poczucie podmiotowości odgrywa znaczącą rolę, co w omawianym środowisku szkolnym niejednokrotnie znacząco warunkuje poczynania nauczycieli.

Ważne miejsce w prowadzonych przez Annę Gajdzicę badaniach zajmują kwestie antynomii. W odniesieniu do radykalnego humanizmu i teorii ekologicznej wyniki wskazują na pozytywne postrzeganie szkoły; badani dostrzegają zalety przyjaznych relacji z innymi nauczycielami i dyrekcją. Jednak nie tak optymistycznie przedstawiają się relacje nauczycieli z rodzicami. Wśród antynomii o charakterze temporalnym

¹ Por. *Kompetencje kreatywne nauczyciela wczesnej edukacji dziecka*. Red. I. Adamek, J. Bałachowicz. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2013; K. Kraśoń, A. Czerkawski: *Skłonność emergencyjna dzieci i adolescentów. Utopia socjoempatycznej podmiotowości, zachowania ryzykowne a potencjał ekspresyjny spotkania*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009; K.J. Szmidt: *Pedagogika twórczości*. Wyd. 2. poszerz. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2013; J. Uszyńska-Jarmoc: *Od twórczości potencjalnej do autokreacji w szkole*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2007.

dominuje nastawienie na przyszłość, które w deklaracjach nauczycieli aktywnych odnotowuje się jako zaangażowanie i pozytywne nastawienie do innowacji.

Dzięki przejrzystości konstrukcji i treści książki czytelnik otrzymuje stworzoną przez autorkę precyzyjnie uporządkowaną przestrzeń problemową. W monografii zostały wyłonione sposoby rozumienia przez badanych nauczycieli pojęcia zmiany, w wyniku czego ustalono łącznie aż 255 odrębnych prób definiowania zmiany (s. 188–190). Ciekawie rysuje się również pojęcie innowacji w kontekście oporu wobec tejże zmiany. Przyjmując, że kategoria oporu jest efektem deficytu wolności, poczucia sprawstwa, autonomii i podmiotowości, za naturalną skłonność człowieka należy uznać dążenie do utrzymania pewnego zakresu wolności, szczególnie w wymiarze instytucjonalnym i społecznym.

Biorąc pod uwagę charakter i zakres opisywanego przez badanych nauczycieli oporu, Anna Gajdzica wyróżniła cztery zasadnicze formy oporu wobec zmiany: sceptycyzm, bunt, strach oraz bezradność wobec warunków zmian (s. 194–198). Współzależność tych aspektów autorka znakomicie opisała i zinterpretowała. Opór wobec zmian, innowacji związany jest z wygodnym konformizmem reprezentowanym przez nauczycieli niezaangażowanych zawodowo. Zmiana, opór i konformizm warunkują działalność nauczycieli, a najistotniejszym etapem zmiany jest jej przygotowanie i wdrożenie (s. 217). Mechanizm rodzących się postaw wobec zmiany ujawnia się w ambiwalencji postaw badanych pedagogów. Emocje wywołane zmianą wahają się od aprobaty, poprzez konformizm, do oporu i znajdują, jak stwierdza autorka, swoje potwierdzenie w teorii poznania². W opinii respondentów podejmowanie działań nowatorskich, innowacyjnych zależy w głównej mierze od uwarunkowań wewnętrznych związanych z cechami osobowościowymi, takich jak poczucie własnej wartości, chęć podwyższenia samooceny, temperament, indywidualne podejście do pracy zawodowej. Niemale znaczenie w aktywnym zaangażowaniu nauczycieli odgrywają czynniki zewnętrzne, które Anna Gajdzica sklasyfikowała w obszarze współpracy ze środowiskiem szkolnym i wychowującym, wymogów reform, motywacyjnego systemu płac, poczucia zagrożenia oraz dostępności nowoczesnych pomocy dydaktycznych (s. 233–236). Wyłonione czynniki obrazują sytuację współczesnego nauczyciela w kontekście wymogów i oczekiwań związanych z doskonaleniem procesu nauczania i wychowania. W monografii w sposób klarowny uwidacznia się nauczycielski opór wobec zmian i innowacji rozpatrywanej pod kątem przygotowania, struktury i charakteru zmian; ważna jest też stosowana przez nauczycieli argumentacja postawy oporu

² H. Kwiatkowska: *Ze sfery zdziwień, pozorów, banalizacji, paradoksu bycia pedantologiem*. „Rocznik Pedagogiczny” 2012, [numer specjalny], s. 92.

wobec zmian. Nikłe zainteresowanie, skądinąd aktywnych w środowisku nauczycieli, kwestiami polityki oświatowej i czynnikami warunkującymi nastawienie do zmian oraz innowacji może generować niepożądane skutki w funkcjonowaniu nauczycieli. „Analizując całościowo odczucia nauczycieli – zauważa Anna Gajdzica – można odnieść wrażenie, że im wyższy szczebel władzy, tym bardziej czują się [nauczyciele – T.K.] traktowani przedmiotowo i podstawowym warunkiem realizacji założeń zmian inicjowanych odgórnie jest strach związany z utratą poczucia bezpieczeństwa zawodowego. O ile również w przypadku własnych inicjatyw powodem wdrażania zmian są odczuwane korzyści indywidualne związane z poprawą funkcjonowania w miejscu pracy oraz sytuacja ucznia, o tyle zmiany ministerialne są przede wszystkim odczuwane jako korzystne w sytuacji odpowiedniej gratyfikacji finansowej” (s. 281). W poglądach nauczycieli są jednak antynomie wynikające z wcześniejszych doświadczeń, co rzutuje na całościowy ogląd problemu konformizmu i oporu wobec zmiany.

Czwarta część książki poświęcona jest problematyce funkcjonowania nauczyciela w sferze życia społecznego. Autorka rozpatruje zagadnienie kapitału społecznego i kulturowego w kontekście funkcjonowania nauczycieli oraz szkół w środowisku lokalnym. Przyjmuje, iż im mniejsze jest środowisko, tym znaczniejsza powinna być rola nauczycieli, którzy stanowią określony potencjał intelektualny. W tej części szczególnie wnikliwie przeanalizowano kwestie zaangażowania społecznego rozumiane go przez autorkę jako aktywność własna z pełną odpowiedzialnością za swoje działania oraz poczucie sprawstwa. Rezultaty badań wskazują, iż aktywność badanych uzależniona jest od typu środowiska i napięć w nim występujących. W końcowej partii tej części omawiane są również aspekty oceny szkoły i pracy nauczycieli uwidocznione w opiniach badanych na temat środowiska lokalnego, a także aktywność nauczycieli w życiu społecznym. Krytyczne podejście badanych nauczycieli do działań podejmowanych przez władze oświatowe wykazuje, w większości, tendencje wyrażania negatywnych opinii. Niezadowolenie to przekłada się na brak zaangażowania w jakąkolwiek działalność społeczną i generuje bierne postawy, a także zniechęcenie. W kontekście prezentowanych analiz autorka odwołuje się do badań ukazujących funkcjonowanie nauczycieli w środowisku wielokulturowym, sprzyjającym specyficznym nastawieniom i postawom, „które można zamknąć w ramach pewnych przeciwstawień, takich jak nastawienie na poznanie i poszukiwanie obszarów do prowadzenia dialogu międzykulturowego *versus* nastawienie na funkcjonowanie oparte na stereotypach i poszukiwanie problemów izolujących osoby ze zróżnicowanych kulturowo środowisk i związanej z tym postawy otwartej *versus* postawy zamkniętej oraz tolerancji *versus* nietolerancji” (s. 329). Interpretacja wyników badań pozwala autorce stwierdzić, że śro-

dowisko może również rzutować na jakość relacji i sposób angażowania się nauczyciela w działania wykraczające poza jego typowe obowiązki. Podejmowanie przez nauczycieli kreatywnych działań wynika z postawy, którą reprezentują, ale także z uwarunkowań zewnętrznych.

Uogólniony portret zbiorowy nauczycieli aktywnych jest częścią końcową prezentowanej monografii, skoncentrowaną na procesie poszukiwania odpowiedzi na pytania dotyczące sposobu funkcjonowania nauczycieli w sytuacjach zawodowych oraz pozazawodowych. Udany projekt badawczy prezentuje wyłonioną grupę nauczycieli od pozytywnej strony i buduje, czasem mimo marazmu oświatowego, portret zaangażowanych nauczycieli. Opisywany opór wobec zmiany najczęściej stanowi dla twórczych pedagogów pożywkę do podejmowania działań kreatywnych w szeroko pojętej sferze życia społecznego, co skutkuje optymalnym uczestnictwem w procesie edukacji.

Monografia autorstwa Anny Gajdzicy wpisuje się w nurt zainteresowań pedagogów, a także przedstawicieli innych nauk humanistycznych i społecznych. Jest interesującą i ważną publikacją dokumentującą przemiany w funkcjonowaniu współczesnych nauczycieli.

Dzięki logicznej, przejrzystej strukturze pracy czytelnik może płynnie przechodzić do kolejnych etapów omawianych wyników badań. Zapowiedź ukazania się kolejnej publikacji tej autorki jest dowodem na jej kreatywność, zaangażowanie i wnikliwość badawczą.

Książka *Portret zbiorowy nauczycieli aktywnych. Między zaangażowaniem a oporem wobec zmian* wypełnia lukę we współczesnej literaturze pedagogicznej i stanowi wartościowe opracowanie dla pedagogów, psychologów oraz socjologów. Treść monografii uświadamia współczesnym teoretykom i praktykom, że ciągłość i zmiana, a także konstruktywny opór wobec innowacji powinny stanowić przesłankę dla rozwoju polskiego systemu edukacyjnego i wnikliwego rozpatrywania sytuacji nauczycieli XXI wieku w różnych obszarach funkcjonowania edukacji.

Tatiana Kłosińska